

SCHOPENHAUER

AESTHETIKÁJA.

Dr. RUZSICSKA KÁLMÁNTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Schopenhauer aesthetikája.

„Mi az öregség, halál és szenvedés oka? — A születés.

„Mi a születés oka? — A lét.

„A lét oka? — Ragaszkodás a létehez.

„E ragaszkodás oka? — A vágy.

„A vágy oka? — Az érzés.

„Az érzés oka? — Az egyéni lét.

(Čakya-Mouli és Kapila párbeszédéből.)

Burnouf E. *Introduction à l'histoire du
Bouddhisme indien* 460, 486, 488. l.

I.

Az a férfi, ki a pessimismus világnézetét egy félszázad előtt emelte a bölcsélet magaslatára, alig néhány év óta kezd némi figyelem tárgya lenni az aesthetika történetében.

Schopenhauer aesthetikája oly fontos összetartó kapcsa rendszere egészének, hogy e késelelem oka, első vonalban, csakis a pessimismus erkölestánának ama nagy válságaiban keresendő, melyek a Schopenhauer hatása által keletkezett gazdag irodalom legtehetségeseb képviselőit, kevés kivétellel, magok köré csoportosíták.

Egy másik jelentős ok Schopenhauer aesthetikájának némely kétes kedvezményeiben rejlik.

Ha a Schopenhauer pessimismus ellen évtizedek óta támasztott kifogásokat szabad bizonyos határig szembeítteni az emberi szív örök ösztöneivel, lehetetlen észre nem vennünk, hogy az emberiséget mozgató három eszme közül épp a szépről tárgyaló elméletében látszik azokat egy-egy pillanatra megközelíteni.

E mérséklet, mely nem Schopenhauer bölcsészetiében leli utolsó magyarázatát, fölötte alkalmas volt elhalasztani — legalább egyelőre — minden gyanút, mely a Schopenhauer aesthetikája és bölcsészetiének alaptételei közt megállapítható elvi távolság természete felől támadhatott.

Másrészt ezen kedvezmények bizonyos értelemben a szépség becisének tett engedményekké nőttek ki magokat, melyeknek hatása elől olykor Schopenhauer legelfogulatlanabb értelmezői sem bírnak meucülni s elérzékenyülve siklanak át a »Die Welt als Wille und Vorstellung« harmadik könyvén.

Azonfelül az aesthetika régibb története merev szerkezetével alig volt túl egy új tudomány művelőinek mennyiséges összegezésén. Ámbár Lotze még 1868-ban is, tehát tíz évvel Zimmermann úttörő kezdeményei után, a német aesthetika történetét tárgyazó munkájában, alig néhány sorral adózik Schopenhauernek.

Ma, midőn az idealismus és realismus árnyalatai mindent szerves vonatkozásba hoznak, mi jelszavukat az érzések tudományában győzelemre segítheti — e mellőzés már azért sem volna igazolható, mert a pessimismus aesthetikája, a komikum elméletében újabban eszközölt megállapodásai óta, teljesen be van tetőzve s várja elhelyezését az aesthetika újabb történetében.

A látszatot, mely szerint Schopenhauer a szép metaphysikájában bármit is enyhített pessimismusa absolut jellemén — igazolni kell, vagy megdönteni.

Az eredmény, melyhez egyik vagy másik esetben eljutunk, oly kiváló fontosságu, hogy Schopenhauer aesthetikai jelentőségének összes további mozzanatai csakis általa világíthatók meg.

II.

Már volt alkalmam jelezni a buzgalmat, melyet a bölcészeti rendszerek aesthetikai elméletöknek saját érdekeikhez való idomításában kifejtettek. *) E buzgalom alig látszik bárhol is kevésbbé önzőnek, mint a német aesthetika Schellingtől Vischerig terjedő szakában.

A tudományos aesthetika megállapítása, tehát Kant után, Schelling adott kiváló alkalmat az aesthetika sajátos

*) A XIX. századbeli francia spiritualismus aesthetikai munkássága. Budapest, 1878. Plato és a francia spiritualismus című fejezetben, 17—18. l.

tovább fejlődésére Németországban. A bölcészet az egységes végok kutatásában visszatért a világ minden szervezetéhez s az aesthetikai tetszésnek azon objectív jelentőség lett a mértéke, melylyel tárgya a világegyetem tervével való összefüggésben birt.

Ez által a szép elmélete másodrangú jelentőségéből, a bölcészet védelme alatt, a bölcészet alkotó részévé nőtte ki magát s a viszonzszolgálat hálája utalta arra, hogy tekintélyes polczán az idealismussal megoszsa sorsát.

Az új tudományra fölötté hizelgőnek s a rendszerek czélzatos féltékenységétől bármennyire mentnek látszó érdekközöségből utóvégre is az iskolák húztak hasznot.

A szépség természetének bölcészeti meghatározásában az ő jelszavok lett döntő s nemcsak az aesthetikai tetszés mértéke, de oka is mindinkább az emberen kívül, sőt tőle meszebb kerestetett.

Schopenhauer is a szép világállásának hatása alatt írta aesthetikáját.

A műretek a lángész munkája, mely a nyugodt szemlélet által felfogott örök eszméket, a tüneményes világ lényegét s állandó gyökerét ábrázolja benne. E meghatározásból melylyel Schopenhauer a művészet bölcészeti jelentőségét a világegyetem nagy összefüggésében megállapítja — a szép metaphysikájának körvonalai azonnal kibontakoznak, mihelyt megfigyeljük értelmünk aesthetikai magatartásának némely kiválóbb mozzanatait.

Mig a közönséges felfogásu ember, objectív szemlélődés helyett mindent fogalom alá igyekszik rendezni s kapkod utána, mint lusta a szék után, hogy minél előbb rávetesse magát: a lángelme kiemeli tárgyát a világfolyam kapasából; elszigeteli a tér és idő vonatkozásaitól, saját egyedisége minden érdekétől s elmerül lényege titkába.

E fájdalom nélküli békés szemlélődésben örököül meg az eszme, az akarát közvetlen tárgyasulásának örök formája.

Az emberi nem története, az események egymásra torlódo halmaza, a századok és nemzetek viszontagságai csakis esetleges példányai a tér, idő s okságtól független eszméknek

Egyediségünk korlátain belül is figyelemmel kísérhetők, mint minden, mi egyéni megismerés tárgya lehet.

Azon egyedek száma, melyekben az akarat tárgyasulásának egy-egy foka kifejezést nyer, az akaratra nézve egészen közönyös. Végtelen számmal sem méríthetik őt ki soha! Ő ép úgy oka s forrása az eszméknek, mint az eszmék által fájában állandósított egyének.

Ha szemléletünket nem a tér, idő s okság törvényeinek alárendelt test közvetíténé, megismerésünk tárgya nem az egység, sokaság s változás volna, hanem a kizárólag egy és ugyanazon akaratot tárgyasító eszmék.

A szemlélet által felfogott eszmében helyreáll az összhang, a szemlélet képe s a szemlélő alany közt. A szemlélet tárgya az én képzetem s én lényemmel belémerülve — a szemlélet tárgya leszek.

Az eszmék sora átvonul tudatomban s ez által képesülök arra, hogy a megismerésnek az okság kényszerétől, az akarat hatalmától független alanya s a szemlélt tárgynak hű képe lehessenek.

A fej és törzs viszonya beszélően kifejezi azon állapotok különféleségeit, midőn az értelem még rabja és mikor már lelkes győzője az akarat túlkapásainak. Az akarat az állat fejét az ő birodalma, a föld felé húzza, a belvoderi Apollo nemes, messzeható tekintetének a földhöz szegzett test a hordozója, de a fej szabad büszkeséggel magaslik ki a vállak közül s nem szolgálja többé a törzsnek.

A művész minden akadálytól függetlenül anticipálja a szépet, midőn az eszmének tiszta s értelmes kifejezést ad. Minden zavaró esetleget elkülönít tőle s saját szemével — ez az ő veleszületett kincse — enged bennünket a világlényegbe tekinteni.

Maga a szépség tehát nem egyéb, mint az akarat bilincseit lerázó megismerésnek szenvedés nélküli állapota.

Fő az eszme, a művészet kizárólagos célja, a hallhatatlan műremek egyetlen forrása. A fogalom, mely az életben oly hasznos, a művészetben egészen terméketlen. Ezért nem adhat számot a művész alkotásának céljáról, holott az utánczók mindig fogalomból indulnak ki a művészetben. Megyjegyznek

magoknak valamit, mi a valódi műremeken tetszik és hat; elvonják, beékelik egy fogalomba s — majmolják. Olyanok mint a polyp, mely élme színét magán hordja; olyanok mint a gépek, melyek apróra morzsolják a beléjük vetett tárgyakat, de keverékükből mindig elkülöníthetők az egyes alkatrészek; holott a lüngész, ez az élő szerves test, örökké emészt, teremt és áthasonít. Lényege: túlnyomó képesség, tartósan és tisztán szemlélni; elvonni az ismeretet az akarat szolgálatától, örök időkre állandósítva, mi a bizonytalan tüneményben váltakozva lebeg.

... E néhány tételen épült Schopenhauer aesthetikája, egyik tényezője ama nagy vállalatnak, melynek feladata nem volt kevesebb, mint a Kant-féle »Ding an sich«-et és Plato eszméit a világakarat hypothesisében tömöríteni egészszé. További észletek nélkül sem kétséges, hogy a *Die Welt als Wille und Vorstellung* harmadik könyvének két kulcsa van. Az egyik, értelmünk viszonya az akarathoz a másik, az akarat viszonya az őt tárgyasító eszmékhez. Amaz meghatározza értelmünk szerepét a szépség befogadásában és ábrázolásában; ez megállapítja a Schopenhauer aesthetikájába szőtt platoi elemek jelentőségét.

Hogy Plato emléke nem csekély szolgálatot tett Schopenhauernek a művészet bölcsészetében, ez azon vigasz természetében rejlik, melylyel Schopenhauer élet akarta venni a sansara keserű s olykor nem is érdemelt töviséinek. A művészet önzetlen gyönyörével tartván időről időre elviselhetőnek az ösztönök harcától zaklatott életet, a platoi elemek költői melege fölötté emelhetette e vigasz becsét oly elméletben, mely a nirvana teljes megsemmisülését fölébe helyezte a Niobe büszke fájdalmát egy ködarabban megörökíteni képes ihlettségnek.

Schopenhauer barátai újabb időben több érdekes, de eredménytelen kísérletet tevén a platoi elemek tüntető kidomborításával — bizonynyal meggyőződtek, hogy a támogatás becsé, melyet Schopenhauer a szép metaphysikájában nyújt az emberi szívnek, csakis bölcsészetének keretén belül állapítható meg.

III.

... Két tárgy volt előttem — mond Schopenhauer — egy aranyfülű korsó s egy szerves test — ember! Miután soká csodáltam külsejüket, kértem kíséromet, a földszellemet, engedjen egy pillantást vetni belsejökbe. Teljesíté kívánságomat! Az elsőben alig találtam egyebet a nehézség nyomásánál és az alkatrészek kölesönös, de homályos törekvésénél, melyet összefüggésnek s rokonságnak hallék nevezni. Mily nagy meglepetés várt reám, midőn a másik tárgyba hatottam! Hogyan is mondjam el, mit láttam benne?! A tündérregékben és mesékben sincs annál hihetlenebb. A felső, fejnek nevezett részében, mely kívülről épp olyannak látszott, mint a többi tárgyak a térben és időben, magát a világot találtam. Benne volt a tér és idő végtelensége, melyben a »minden« terjed és mozog; benne a dolgok csodás változatossága, mely betölti a tért és időt... És a mit majdnem esztelenség kimondani: észrevettem benne magamat, a mint ide s tova járok-kelek!

Ime Schopenhauer bölcsészétének alapvető tétele egy bízár, de találó képben!

A világ az én képzetem!

A világ az én képzetem s képzete azon lényeknek, kik hozzám hasonlóan éreznek s ismernek. A való lét állandó és szükséges föltételei értelmemhez vannak tapadva, mely a létezők alsóbb fokaiiban szunnyadván, bennem teljes tudattá magasztosul.

Agyam székhelye az egész mindenségnek s én a világnak agyamban fogamzott képzetével csak percztől perczig lebegő tüneménye vagyok e mindenségnek. Egyed az egyedek közt, melyekkel osztozom létem okában, ugyanazon czímen nyervén jogot az élethez, mint ők. A physikai erők állandó törvényei, a szerves alakulások vegyi szükségessége egy-egy szem a láncban, mely a logikai bizonyosság s az erkölcsi kényszer szövetségében fűzi őket velem együtt egy közös láthatatlan okhoz.

Értelmem nem kezdetleges, nem teremő principium többé! Származott tehetség, alkalmas eszköz, melylyel egy minden létet megelőző s magát millió szeszély szerint tárgyiasító nagyhatalom a maga tényeit érvényre emeli.

Valóban alig érthető első pillanatra, mely czélzattal fűzi Schopenhauer az aesthetice szemlélődő értelemhez Spinoza szavait: »*Mens aeterna est, quatenus res sub aeternitatis specie concipit.*« *)

E szerint vagy méltóságán aluli szolgálatra kárhoztatja az akarat az értelmet azelőtt, mielőtt első lángja kigyúl az emberi agyban, vagy most egyszerre tulajdonít Schopenhauer az értelemnek oly minőségeket, melyek az ő czél- és pihenés nélkül bolygó akaratát nyilván fölöslegessé teszik. A »*mens aeterna*« sem az akarat zsarnokságát nem teszi jóvá az első esetben, sem a második esetben nem igazolja, hogyan kerekedik az értelem az akarat felsőbbsege fölé, midőn a megismerésnek az akarat szolgátságától független alanyává lesz.

E kétes viszony a szépség értelmi előnyére azonnal válóságos lett, mihelyt világossá lőn, hogy Schopenhauer az akarat fogalmához nem kötött akarattartalmat.

E fölötte érdekes kérdésben Schopenhauernek egyik sokszellemű francia bírálója — Challemel-Lacour — így nyilatkozik: »Az akarat kettőt fejleszt magából: a cselekvő erélyt és a cselekvés szabályát. Ha a természet úgy cselekszik is, mint mi, mégis az ő akaratát a mienktől nagy mélység választja el. A természet — Schopenhauer szerint — ugyanazon időben valósítja terveit, a melyben fogamzanak; a mi cselekvésünkénél a gondolat bennünk, az anyag kívülünk van. Jól lehet Schopenhauer akarata bizonyos értelemben kifejezést ad a természet cselekvése módjának, de azon felfogással szemben, melylyel mi bírunk az akaratról, az ő akarata csakis föltétes és ideiglenes czímen került a bölcsészetbe.**)

Hogy az akarat legmagasb nyilvánulási fokán, az emberben, tudatos ismeretté magasztosul; hogy a mi egyéni létünk-től független mindenség mégis csak az alanyra való viszonyában létezik: ez mind nem enyhít a kétféle akarat soha ki nem egyeztethető ellentétéin. Sőt az öröklét állandósága, melylyel Schopenhauer a mi akarattunktól bölcsészeti értelemben telje-

*) Eth. V. pr. 31. schol.

**) »*Un Bouddhiste contemporain en Allemagne, Arthur Schopenhauer*« Revue des deux Mondes. 1870. Már. 15. 331. l.

sen különböző akaratát felruházta, esakis bonyolultabbá teheti az akarat és értelem különben is kevésbé tisztázott viszonyát.

Tegyük fel — mond Schopenhauer — hogy egy pillantást vehetnénk egykor a lehetőség birodalmába, az okok és hatások láncolatába. Elénk lépne a földszellem s egy átvonuló képben rámutatna a kitünő egyénekre, a világot megdiesítő hősökre, kiknek hatását a véletlen idő előtt szétrombolá. Rámutatna ama nagy eseményekre, melyek a világtörténetet megváltoztatják s ha a vak véletlen nem öli meg őket csirájokban — a legmagasb művelődés és felvilágosodás korszakait hozták volna létre. Rámutatna ama nagy szellemekre, kik egész új világszakokat teremtettek volna; de tévely és szenvedélyek által elvakítva, vagy szükséglettől kényszerítve, meddően pazarlák el legjobb erőiket. Ha mi ezt mind látnók, elborzadnánk és panaszzal fakadnánk egész korszakok elveszett kincsei fölött. A földszellem mosolyogva mondaná: a forrás, honnan ezen egyesek és erők folynak, kimeríthetlen és végtelen. Véges mérték nem mérheti fel soha! Minden eseménynek és hatásnak, melyet a véletlen még csirájában elöl, mindig a meg nem kevesebült véletlenség áll nyitva. A tünemények világában sem valóságos nyereség, sem valóságos veszteség nincs. Csak az akarat bír valódi léttel; ő, ki forrása amaz eseményeknek, ő az igazi »Ding an Sich!« ...

Ebből a kiapadhatatlan forrásból fakadnak az én aesthetikai eszmém is, melyeket Schopenhauer a gondolat méltóságának igen kedvezően, az ismeret küszöbén helyezett el; ámde az akarat háttéré nélkül értelmünk nem képes saját erejéből hasznossá tenni őket a művészet céljainak. Úgy van velök, mint a pantheismus abszolút eszméjétől elvont meddő képekkel; gépies kifejezőit látja bennök egy kész világgállagnak.

Plato közvetítőket keresett eszméiben egy értelmi világ s a mi tudatunk közt; Schopenhauer eszméi egyetlen eszközei egy értelemnélküli végök értelmes megnyilatkozásának a eszközei annak, hogy aesthetikája világterve összetartó kapcsa lehessen.

Plato ősképei eszmék; Schopenhauer eszméi ősformák. Ősformái az akaratnak, mely mint világlényeg, mindig magasabb és magasabb fokban nyilvánul általok.

Plato eszméi principiumai a megismerésnek, mely tőlök kapja célját s szabályait; principiumai a létezőknek, melyek bennök törvényeiket bírják. Schopenhauer eszméi a megismerésnek legáltalánosabb alakjai, melyek az egyodben kifejezést nyerve, jelentik, hogy reá az élet lehetősége bekövetkezett s az akaratnak tüneményei egygyel szaporodtak.

Plato eszméinek dialektikus egymásutánja az istenség állagában ér véget; Schopenhauer eszméi elsődleges fajképek, tulajdonképeni kiindulási pontjai Platonak.

E kétféle eszme különbségeinek gondos megállapítása után azonnal kitetszik, hogy Schopenhauer nem az eszméket, de technikájokat kölcsönözte el Platotól. Először elkölcsönözte akkor, midőn metaphysikai kapcsolatra volt szüksége a világlényeg és a mindig változó jelenetek közt; másodsor, midőn áthidalta velök a természetetörök vak kényszere s az élet tagadásának quietismusa közt tátongó űrt.

Plato eszméi, összes kifolyományaikkal, sem itt, sem ott nem vezettek volna célhoz.

Hogy Schopenhauer aesthetikájában oly nagy közelségben érezzük magunkat a platói eszméknek, ezt azon kitünő magaslat okozza, melyet aesthetikájának eszméi, az értelem első felvillanása folytán, az emberen kívül eső tünemények eszméi fölött elfoglalnak. Elhelyezések szerencsésebb, mint Schopenhauer physikájában; metaphysikájok itt sem más. Sőt a példák, melyeket aesthetikájában csoportosított, eléggé világossá teszik a platói eszmék alkalmi jelentőségét.

A hol az ősképek elmélete tanába illik, »örömmel lép e nagy és nemes szellem nyomaiba«; a hol a világlényeg megnyilatkozása dinamikus tényezőket feltételez — az erő lesz eszme: a hol végre szükül az ősvény, melyen a típusok közelségéből elméletéhez visszajuthat — Plato és Plato céljai ellen tiltakozik.

E tiltakozások alkalmából tudjuk meg azt is, hogy a műbarát azért érti a szépet, mert ő ugyanazon magas fokon tárgyiasult akarat, mint a lángelme, mely az eszmének a priori ad kifejezést; hogy a lángelme azért képes fel-fogni az eszmét, mert az eszme ugyanazon világakarat megnyilatkozása, mely magában a művészen is tárgyiasítja magát

Vagy mint a természet fenséges látványainak hatása alatt álló szemlélő érthetőbben kifejezi: »Haec omnes creaturae in totum ego sum, et praeter me aliud ens non est.« *)

E természetellenes rokonság — Kanttól Spinozához, Spinozától Platonhoz és a vedákhoz — melynek egyes mozzanatait Herbart méltán megróttá recenzióiban, a fajképek állandósága mellett sem volt alkalmas lendíteni értelmünk alárendelt szerepén a szépség befogadásában és ábrázolásában.

IV.

Csak egy pillantást kelle vetnünk az értelem elhelyezésére Schopenhauer bölcsészetében, hogy az akarataknak akár az értelemhez, akár az őt tárgyiasító eszmékhez való viszonyában rámutathassunk a szépség értelmi előnyére mért csapások okaira.

E csapások annál érzékenyebbek, minél elismerésre méltóbb a készség, melylyel Schopenhauer kiemelve helyenkint aesthetikáját merész világterve járma alól, a szépség subjektív beeség látszik magát függetleníteni.

A műrekek — úgymond — olyanok, mint a nagy urak; megállunk előttök s ... csendben bevárjuk, míg szólnak hozzánk.«

Olaszországi élményeiben nem egyszer állott ő e titkos beszéd hatása alatt, telve a lángelmék által szívére árasztott békével. Ő maga állítja, hogy ily percekben mint egy varázsütésre szűnik a vágyak harcza, a szenvedélyek vihara, az akarat tantalus-gyötrelme; a művészet vigaszában ellágyult lélekbe fájdalom nélkül hatolnak a sansara tövisei.

Schopenhauer ennyi aesthetikai hatás árában sem mutatott rá lelki életünk ama tényeire, melyeknek szövetségében megismerésünk aesthetikai tetszéssé képesül. A különbségek, melyeknek e részben kifejezést adott, csakis a kétféle ismeretkör külső módjaira vonatkoznak.

Magát az aesthetikai hangulat okát elrejtette egy metaphysikai mélység alá; számításán kívül hagyva azon tapinta-

*) Oupne'khat Vol. I. p. 122.

tos engedményeket, melyek összhangot vivén a képzelem és való közé, egyetlen kezesei voltak és maradtak az idealismus hitelének.

Az aesthetice szemlélő kiemeli tárgyát az élet tüneményeinek képeséből, képviselőjévé teszi fájának, elszigeteli egyéniségétől s mire a megismerés alanyává érlelődött, ő is teljesen el van szigetelve saját érzéseitől. Vigaszának érdeme: a titkos pillantások egy rejtélyes végök lényegébe, melynek szeszélyes tárgyiasulása nélkül az eszmék szépsége örökre ismeretlen leendett az emberi szívnek.

Schopenhauer valósítani hiszi azt, mit Kant a mi discursiv értelmünkkel soha nem hitt lehetségesnek. A »Ding an sich« nem »caput mortuum« többé; az akarat tárgyiasulásának millió szemből fűzött láncaán bocsátkozhatni titkos mélyére.

Az egyéni lét korlátainak megszüntetése sokkal több új helyzetet teremtett künn és benn, hogysem Schopenhauer nem érezhette volna magát hivatva egyrésztől kimutatni és igazolni a helyet, melyet az akarat tárgyiasulási fokai által keltett hatások lelki életünk szervezetében elfoglalnak; másrésztől megvilágítani ezen hatások álláspontját kifelé, az őket létrehozó tényezőkkel szemben.

Frauenstädt belátta, hogy a pessimismus aesthetikájának e két megoldás a szegletköve; ámde a leghálás részletek kibővítésével sem tudott tovább jutni az aesthetikai tetszés különböző fajainak elősorolásánál.

Az akaratlan az egyén megszünt s az akaratlanság még az ismeret magaslatán sem képes számot adni azon gyönyör okáról, melyet utóvégre is — az egyén akart!

»Ha Schopenhauer — úgymond Hartmann — még Pargergisában is ahhoz ragaszkodik, hogy a művészet és tudomány élvezete vagy alkotásai nem okoznak többet pusztán fájdalom-nélküliségnél, azt kell hinnünk, hogy soha nem ismerte az önkívület és elragadtatás amaz állapotát, melybe a művészet vagy tudomány egy-egy új köre által jutunk. Ha Schopenhauer bevallotta volna az általok okozott gyönyört, nem hangoztatná többé az érdeknélküli akaratlanság állapotát, hanem elis-

meri, hogy itt a legtökéletesebb, legvalódibb elégtelenségről van szó. S ki elégül más, mint — az akarat? *)

Ha tehát Schopenhauer mérlegelni akarná az aesthetikai tünemény hatását, egyéni akaratunk intensív hatálya volna első vonalban hivatva — fokozni a szemlélet tárgyával való egyesülés gyönyörét; fokozni az ismeret tárgyának méltóbb és méltóbb volta szerint. És ekkor bizonyosan nem a fájdalom és szenvedély bágyadt szüneteiben összegezte volna a művészet gyönyörének azon különbségeit, melyek a szépség szemléletét csakis tartós közvetlensége és fokozhatósága által teszik becsessé.

A bennem önmagának tudatosává lett akarat tagadhatja önmagát, tagadhatja az életet, de nem tagadhatja a helyet, melyet az eszmék hierarchiájában elfoglalt; nem élhet optikai csalódásokban egy visszautasíthatlan távolság felől, melyet a maga és a magánál felsőbb és alsóbb tárgyalási fokok közt észrevesz.

Schopenhauer az akarat és értelem különválasztásának s a kétféle akaratnak fentartásával meg nem oldhatván az ellenmondást — az akaratlanság állapotával vágja ketté a csomót.

V.

A harmadik könyv súlypontját kétségtelenül az eszményítésről szóló s aránylag elég terjedelmes részletekben tartott tételek képezik. Álláspontjának kellő megvilágítása czéljából vessünk egy pillantást a német aesthetika eszményeinek történeti egymásutánjára egész odáig, midőn Weisse és Vischer az aesthetika dialektikus berendezése által betetőzik a Schopenhauerrel egykorú idealismus aesthetikai vívmányait.

Azelőtt, hogy Kant az aesthetikai idealismus jogosultságát tudományosan igazolni igyekezett, legfontosabb volt az áramlat, mely a magasabb ismerő tehetségeket a szép köréből elvonó Baumgarten-iskola elől teljesen tétlen hódította.

Mengs és Winckelmann megállapítják eklektikus fajeszmenyeiket; Lessing eszményíti a formát, melyet a természet a

*) *Philosophie des Unbewussten*, 7. kiadás, Berlin, 1876. 338. l.

dacoló anyag és kedvezőtlen körülmények folytán nem fejezhetett ki.

A Kant-korabeli elméletekből csakis lelki tehetségeink érdeknélküli összhangja birt jelentőséggel Schopenhauerre; gyöngé árnyalatát be is olvasztotta a megismerés állapotába, Kant műremekeinek ethikai czéltartalmai nélkül.

Kant után aesthetikai világnézetelég szélesedik az érzések tudománya, s az emberi szellem eddigi munkássága, melylyel csak utat kelle törni a kész eszmények szemléletéhez, elégtelennek nyilvánítatik.

Schelling a szép metaphysikáját böleselkedésének góczává teszi. A mythologia világában a szellemi élet összességének kifejezését találván, azt a művészet első és szükséges anyagának tartja. Az ókor eszménye bevezetett symbolum; a véges fogadja magába a végtelent. A kereszténység symbolikus cselekvényekben ábrázolja a végtelent; a véges a végtelen kifejezése folytán nyeri összes jelentőségét.

Solger élő szépsége a képzelem; örökké tevékeny képesség a művész lelkében székelő és a műremekben kifejezett isteni eszme közt. A szépség történeti fejlődésében az egyes korszakok különböző szellemi irányzataihoz képest, a klasszikus ókor symbolumának a kereszténység allegoriáját teszi szembe.

Hegel az abszolút eszme egyik fejlődési fokán állapítja meg a szépet, az örök gondolattartalom érzéki megjelenését. A symbolikus, klasszikus és romantikus műformák párhuzamos kifejezői a „természetes, isteni és emberi” jelentőségének a valóságok és világnézetekben. A kelet symbolikus művészete még csak kereste a lényeg és alak eszményi egységét, a klasszikus görögkor megtalálta, az újabb idők romantikus művészete túlszárnyalta.

Weisse a világnézet magaslatára emeli eszményét, a népek szellemének s a teremő képzelem együttes tevékenységének történeti valóságát. Az antik eszmény a népek világtörténeti hatásával a személyesség átszellemült alakjait szembesíti; a romanticismus a szeretet eszméjében engeszteli ki a sötétség és világosság viaskodóit; a modern eszmény központja az igazság és istenség kultusának.

Schopenhauer anticipált szépségü eszménye — Das Anticipiren des Schönen ist das Ideal — a lángész által feldolgozott, vagy neki akár szabályul, akár mintául szolgáló »valaminek« tüzetes megjelölése nélkül nagyon is tágértelmű, hogy általa egyelőre a jelzett három korszak egyikétől se szigetelje el magát.

A szobrászatban helyenkint határozottan a »vis plastica« álláspontjára helyezkedik s többi közt hivatkozik a görögökre, kik bizonynyal nem itt-ott megfigyelt legtökéletesebb tagokból hozták össze az emberi alak szépségét. Nem! A művész tisztán ejti ki, mit a természet hebeg s midőn szép formáit az élettelen márványba vési, mindannyiszor odakiáltja neki: ez az, mit mondani akartál!

Valóban elég kétséges: vajjon a világlényeg szemlélete legközvetlenebb alkalmat szolgáltat-e megismerkedni a természet valóságátlanul maradt czélzataival. A Baumgarten-iskola ellenzéke eszményítette ezen czélzatokat, mert érvényt akart szerezni magasabb ismerőtehetségeinknek a szépség körében; eszményítette a képzelem önmunkássága czímén, a szellemi fejlődés magaslatára emelve mindazt, mi a természet korlátolt valóságában, külső és belső akadályok folytán a szándék állapotában maradt.

A formatökély: föltétele lön a művészet függetlenségének, s a természet alkotásának mintául szolgált első példányokban a szépség mértéke kerestetett.

A »vis plastica« eszményi formái a platoi eszmék tág keretében sem válhattak az egyéni alkotás czéljává. Schopenhauer művésze az akarat tárgyiasulási fokaiban készen találja, mit az akarat mondani akart; a márványba vésett szép formák csak eszközei a szemlélt tárgy kifejezésének.

A szabadságot, melyet Schopenhauer a világlényeg mély-séges intuitióival a képzelemtől úgy elvont, hogy a szemlélődés állandósítására irányzott gépies közrehatásán kívül semmi teremtő képességet sem tartott fenn számára — a természet teljességébe nem ment terveinek ismerete sem adhatja vissza.

Sokkal valószínűbb, hogy Schopenhauer a természet eredeti czélzataiban a szépség physikai föltételeinek keresett olyanféle typut, minőt Kant keresett és talált, midőn a természet

és szabadság fogalmát, az ítélőtehetség segélyével, a czélszerűség által közvetítette. A Kant-féle »normale aesthetische Idee« akár mint a természet technikájának principiuma, akár mint a szépség physikai föltétele vagy a kifejezés külső módja, sokkal rokonabb elemeket szőtt volna az ősképekhez, mint Lessing túlhajtott aristotelismusa.

De képtelenség lévén egy vak ösztön által összetartott mindenséget úgy gondolni, hogy benne a szabadság törvényei szerint való czélok létrejöjjenek; a Kant előtti korszak eszményeivel is, mint bölcsészettel semmi szerves érintkezésekben nem állókkal, csak aesthetikájának lézagait szélesíthetvén — újra egymásba füzi hypothesisé szálait s egészen bölcsészete értelmében világítja meg a művészi alkotás föltételeit.

VI.

A lángész vagy az érzéki s ismeretnélküli természetet választja szemlélete tárgyául, vagy az embert, akár mint a tüne-ményes világ külső akadályai által korlátozott egyedet, akár mint a lelki élet tényeinek okát s intezőjét. Tehát vagy fajok vagy egyének jellemét ábrázolja.

A fajok jelleme, a bennök tárgyiasuló akarat folytán közös mindnyájunkkal s a szerint jut többé-kevésbé érvényre, a mint a világlényeg magasabb és magasabb fokban, alsóbb vagy felsőbbrendű eszmében nyilatkozik. Az egyéni jellem az élet és eszelekvés láncolatában örökítettik meg.

A fajok jelleme a műremek szépsége, melyet az egyéni jellem, vagy ez amazt, többé-kevésbé módosíthat, de egyik a másikat a rút, torz és jelentéktelen veszélye nélkül se nem pótolhatja, se ki nem zárhatja.

»A fajok jelleme,« a művészetek elméletében az eszmékkel egyértékűleg használt kifejezés, eléggé tanuskodik, hogy Schopenhauer — legalább ezen alkalomból — a Philebos dialektikájával s nem egyszerű általánosítással jutott eszméihez. Vagyis nem a különbségek kiküszöbölése után összegezett, de az egyedek jellemére nem terjeszkedő hasonlóságokból alkotta a fajnak megfelelő eszmét, hanem az egyedekből kiindulva, a mindnyájokkal közös jellem eszméjéhez haladt. Itt meg is álla-

podott s hagyta Platot tovább emelkedni az általánostól az általánosabbhoz s az általánosabbtól az abszolút végok jellemét képező legáltalánosabb eszmékhez.

Plato magából a módszerből fejlesztette ki típusainak rangfokozatát; Schopenhauer a fajok szépségének fokozott hatályát közvetlenül az akarat megnyilatkozásának esélyeitől tevén függővé, nem eszményíthetett sem platoi értelemben, sem a képzelem önmunkássága czímén.

Ha a fajok szépségén kívül volt még egy mozzanat világtervében, melylyel a műremeket, legalább látszólag, az alkotó művész tudatának közelségébe hozhatta, úgy ez — főleg az egykorú bölcészet hatása alatt — csakis az egyes viszonya lehetett az általánoshoz. És pedig oly formán, hogy az akaratlan megismerés állapota föltétele lön nemcsak a szépség befogadásának, hanem a szépséget megörökítő teremtő erőnek is. A képzelem az akaratot tárgyiasító fajképekkel szemben nem érvényesülhetvén, Schopenhauer az ábrázolandó szépség szemléletében képesíti oda, hogy a fajok jellemén, tehát platoi eszméken kívül, megörökítse az egyén jellemét is; eszményítse az élet folyamában kifejtett egyéni munkásságát a buzgalom, erő és készség azon hatványai szerint, melyekkel az akaratnak az emberiségben való legmagasb megnyilatkozását a maga eszméjével elősegíteni igyekezett.

Az egyén a maga külön eszméjével kiegészítője az emberiségnek; de jelleme a költő eszményítésére szorul. Ő fedezi fel a szemlélet perezében az egyes viszonyát az általánoshoz; ő itéli meg, hogy az egyén mennyi közreműködéssel járul a világlényeg megnyilatkozásához — az emberiségben.

Ez a közreműködés az egyén jelentősége az emberiséggel szemben, s maga e jelentőség az ő eszményített jelleme, a fajok szépségét meghaladó többlet, mely a költészetnek a képzőművészetek fölött fensőbbiséget biztosít.

Igy jutott Schopenhauer a fajok és jellemek párhuzamával idealismusának legtúlzóbb magaslatára, hol a szépség legnagyobb mértékét is csak egy önkényes, a munka és ihlettség, a tartalom és forma szövetségének örökre meddő metaphysikai viszonyban bírta körülírni.

Meddő a platoi fajképek aesthetikai megállapítása Plato progressiv kontemplációja nélkül; önkényes az egyéni hatások eszményítése oly elméletben, mely az akarat kimeríthetlen s egyedül való létével szemben nem ismer sem nyereséget, sem veszteséget az emberi szellem nyilatkozásaiban.

Azon jelentőség fentartásával, melylyel az emberiség hatásához járuló egyéni hatások Schopenhauer bölcészetének keretén belül bírnak — a legtermékenyebb lángelme sem képes az emberi szellem világtörténeti tevékenységét egy-egy elkülönített hatásban visszatükrözni.

Ez okozza, hogy ámbár műremeke az ismeret hatalmát jelképezi, aesthetikai eszménye nem lehetett kifejezője a művelődés és felvilágosodás történeti valóságának; nem képviselhetette, még csak mennyiséges értelemben sem, az egyén és emberiség kölcsönhatásának kisebb és nagyobb arányait.

A többlet, melyet Schopenhauer a fajok szépségéhez fűzött, nem egyéb a világegyetem tervének száraz kivonatánál, melyet, hogy aesthetikai világnézeté szélesüljön, párhuzamossá kellett volna tennie az emberi képzelem multjával, tehát a szellem fejlődéstörténetének azon kiváló mozzanataival, melyeknek létjogáról Schopenhauer — egy önző ösztön javára lemondott!. Lemondott akkor, midőn az egykorú idealismus philosophiai gondolatok formáival vélte méltóan elnevezni egyes korok szellemi hatásainak összegét.

VII.

A buzgalomnak, melylyel Schopenhauer metaphysikai világtervét ethikája célzataival át- és átszötte, legtermészetesebb következménye volt, hogy az eszményítés föltételeit tárgyazó tételek, kiemelve egy aesthetikai világnézet elvont általánosságából, gyakorlati értelemben épp ott bizonyultak legtarthatlanabbaknak, hol az egyéni hatások legtöbb elvi jelentőséggel bírtak — a tragikum elméletében.

A görög és keresztény tragikai felfogás egy jogosult indulatot tett szembe a jogosultabbal; Schopenhauer egy értelmessé vált ösztönt az önzővel, a jogosultat a jogosulatlammal.

A jogosulatlan ösztön, a lázadó, képviselője lett az erkölcsi világrendnek; végzetes a hősré, ki értelmes akaratá-

nak jogosult álláspontján, elvek jövő diadalának reménye nélkül roskadoz önző esapásai alatt.

Erkölcsei vétség és jogos küzdelem hiányában képtelenné kelle tenni hőseit nagy szenvedélyekre s megoldhatlan ellenmondások nagy megpróbáltatásaira. A véletlen, gonoszság és tévedés támadásaitól egyik meghasonlásból a másikba, végre azon principium tagadásába üzetnek, mely a tudomány s az emberi lélek tényeinek együttes igazolása folytán, az emberiség első karakteristikonjává fejlődött. Elveszi tőlök a szabad választás képességét, mielőtt az élet és eszelekvés láncolatában, két kötelesség kereszttüzébe állítaná. Megszünteti bennök az erkölcsi világrend külső oltalmának első föltételét — a szabad választással járó felelőséget.

Bukásuk nem engesztel, mert a kötelesség és szenvedély összeütközése nélkül válik reájok nézve minden halállossá. Képviselei egy általános szükségességnak; sorsukban az emberiség tragédiáját látjuk ismétlődni. Mint a pessimismus tragikumának egyik fejlesztője mondja: »Helyzetök physiognomikus kifejezése a láthatóvá lett világlényeknek.«*)

... Ez az ethikai háttér, melylyel Schopenhauer a tragikai felfogásnak csak egyik elemét, a végzetességet tarthatta meg. Az egyéniségének jogairól és helyzete ethikai előnyeiről lemondó hőst nem költőiesíthetvén, költőiesítette szenvedéseit. Hamlet, Calderon állhatatos fejedelme, a messinai ara mind a szenvedés által megdicsőülve halnak meg.

Az ismeret magaslatán föllebbentették Maja fátylát s lemondással térnek ki az életet és boldogságot megrontó önzésnek.

Az egész elméletet — Schopenhauer tesz rá figyelmissé — Voltaire adta légtalálóbban a haldokló Palmira ajkára: »Mahomet! a világ csak zsarnokoknak való — élj te!«

VIII.

A művészetek élére a zenét helyezte, melynek elméletét hypothesis közvetlen közelségében s az egykorú zeneelmélettől teljesen elszigetelt eredetiséggel állapítja meg.

*) Dr. Julius Bahusen *Das Tragische als Weltgesetz und der Humor als aesthetische Gestalt des Metaphysischen* Lauenburg 3. p. 48. l.

Nem annyira eszméket ábrázol, mint képmása magának az akaratnak. Alsóbb hangjaiban az akarat tárgyiasulásának legalsóbb fokait ismerem fel: a bolygók tömegét. A magas hangok a mélyek mellékhanglánczaiból keletkezők, velök együtt hangzanak s meglepően jelképezik a testek fejlődését a bolygók tömegéből. A mély alaphangokhoz közelebb esők — szeretlen testek; a távolabbiak — növény- és állatvilág.

A dallamban, mely a távolálló hangokat teljes gondolatba fűzi, az ember eszmélő törekvéseit ismerem fel. A dallam tarka váltakozása maga a vágyaktól vágyakhoz sovárgó akarat.

A zene általános nyelv, mely úgy viszonylik a fogalmak általánosságához, mint ezek a dolgokhoz. A világ megtestesült zene, s ha valaha sikerülne fogalmakban visszaadni azt, mit a zene kifejez — ez volna a valódi bölcsészlet.

A zenei hatás kimondhatlan bensőségének s közvetlenségének méltatása egyike aesthetikája ama becsesb részleteinek, melyek tartós elismerést biztosítanak Schopenhauer sokoldalú szellemének; de — mint Vischer joggal megjegyzi — jóval kívül állanak a philosophiai technikán, hogysem a harmadik könyv élés ellenmondásaiból egyet is enyhíthettek volna.

A zencelmélettel búcsút vesz aesthetikájától, találó hasonlatokban igazolva, — mit kétségbe vonni eddig sem lehetünk hajlandók — hogy a művészet világa nem egyéb egy színpadnál Hamlet színpadán; nem egyéb egy bűvös kamránál, melynek csalékony játékába beleun a lélek s ki nem elégtett sovárgással eped a szent lemondás enyhülete után.

Igy lön az eszme eszmék hatalma nélkül próbaköve a philosophiára való alkalmatosságnak; az aesthetikai élet közösége fentartatott a választottaknak, kik az ismeret nevében erőszakolják szívökre a sophismát, hogy a szépség szemlélete az élet becsét növelni — nem képes!

Ezért tért ki a fájdalom bágyadt szüneteivel a szépség gyönyörének, az egyéni hatások eszményítésével az ideálok szent világa felé törő küzdelmeknek; ezért nem lángol fel az aesthetikai élet tüzhelyén a szeretet munkás lelkesedése, ez a nagy daemon, kit Schopenhauer elnémtvén, lehűtötte a platoi

elemek melegét, csökkentette érzéseink hitelét, a szépség valóságának első kezését s mértékét.

Contemplatioja háttérben elhelyezte Senecát, Plato mythosait s a lángelméjének vértanujává lett Tassot, s az emlékek által Schopenhauer sorain előmlő fény sokszorosan érezhetővé teszi a kényszert, *melynek nyomása alatt szakított az idealismus százados hagyományával, mely az ismeret tárgyában, több és kevesebb sikerrel, a boldogság okát kutatja ma is.*

Schopenhauer az akarat quietismusának csinált belőle paedagogiát, mely nem hogy erkölcsi életszabályok szövetségében képezné ki szép egészsze lényünket, de elbágyaszt s rideg fegyelmével a megsemmisülésre érlel!

ŐSVALLÁSUNK

KISEBB ISTENI LÉNYEI,

ÉS ÁLDOZATI SZERTARTÁSAI.

BARNA FERDINÁND

L. TAGTÓL.

BUDAPEST, 1881.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)